

Катеринославський совісний суд (1784–1855 рр.): етапи та особливості діяльності

Анотація. Мета статті – реконструювати та проаналізувати основні етапи й особливості діяльності Катеринославського совісного суду (1784–1855 рр.). **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, науковості, об'єктивності. Використано порівняльно-історичний, аналітико-синтетичний методи, методики наукової критики джерел, міждисциплінарний підхід. **Наукова новизна.** На підставі опрацьованих джерел, значна частина яких уперше вводиться в науковий обіг, охарактеризовано роботу та специфіку Катеринославського совісного суду. Цей регіональний сюжет доповнює наявні дослідження з історії таких установ в Україні, уточнює усталені в історіографії позиції щодо хронології подій, розширює уявлення про можливості джерельних комплексів зі вказаної теми. **Результати дослідження.** Установлено, що Катеринославський совісний суд розпочав роботу 1784 р. На прикладі відмінностей цивільного судочинства для окремих етнічних груп краю, для земель колишньої Гетьманщини, частина яких входила до Катеринославського намісництва (1783–1796 рр.), виявлено не лише територіальну, а й культурно-правову мозаїчність регіону. Зазначено, що на першому етапі існування суду (до 1797 р.) його очільники радше призначалися, ніж обиралися з-поміж місцевого дворянства. Вони були змушені керуватися не лише «совістю» та російським законодавством, але й нормами Литовського статуту 1588 р., маґдебурзького права. Нав'язування совісним судам невластивих їм функцій у першій половині XIX ст. поступово нівелювало позитивний потенціал, закладений у просвітницькій ідеї їх створення. Можливість однієї зі сторін процесу відмовитися від розгляду справи у совісному суді, відсутність усвідомленої ювенальної політики держави та її забезпечення робили цю інституцію разом з усією судовою системою малоефективною, приреченою на ліквідацію. **Перспективи подальших студіювань.** Наголошено на значному потенціалі матеріалів Катеринославського совісного суду в дослідженні соціальної історії регіону, у висвітленні проблеми інкорпорації населення краю до загальноімперського соціуму через уніфікацію права й судової системи.

Ключові слова: Катеринославське намісництво, судова реформа 1775 р., совісний суд, Південна Україна.

Історія функціонування судової системи на території України у складі Російської імперії з моменту впровадження «Учреждений для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р. й до судової реформи 1864 р. має певні напруження у сучасній україністиці. Проте спостерігається значна нерівномірність у дослідженні окремих інституцій, джерельних комплексів і регіонів. Майже поза увагою фахівців залишилися Південна Україна, що значною мірою обумовлено поганою збереженістю архівних джерел. Утім не останню роль відіграють й усталені підходи до вивчення краю, зокрема теза про поширення на цю територію разом із новим адміністративно-територіальним устроєм і новою судовою системою загальноімперського зразка вже до кінця 1780-х рр.¹ Без уваги часто залишаються регіональні особливості, такі, як наявність судової специфіки на первинному рівні в різних груп населення (іноземних колоністів, маріупольських греків тощо). Без детально-го вивчення конкретики щодо окремих інстанцій неможливо уявити своєрідність

¹ Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / За ред. І.Б.Усенка – К., 2014. – С.191.

правового простору Південної України, а, відповідно, і процес включення не лише в імперське «поле», а й внутрішньоукраїнської інтеграції.

Крім зазначеного вище, документи судових органів є унікальним і не досить ефективно залученим джерелом до вивчення питань соціальної історії. Вони показують не лише статистику злочинності, державну політику стосовно цього, а й демонструють різні варіанти соціальної взаємодії, виступають «свідками» всіх соціально-економічних і політичних змін, причому на рівні не роздумів та ідей, а вчинків і дій.

Нижче пропонується огляд історії в певному сенсі виняткової установи у системі судових органів останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст. – Катеринославського совісного суду. Це дозволить доповнити єдине ґрунтовне й цілісне дослідження обставин та особливостей функціонування совісних судів в Україні, проведене В.Шандрою². У силу різних обставин (брак джерел, неточні архівні описи), подаючи загальну історію існування таких установ в українських губерніях Російської імперії, дослідниця все ж головну увагу звернула на Правобережну та Лівобережну Україну.

Крім доробку В.Шандри, окремих розвідок з історії судочинства в Україні вказаної доби³, важливими для порівняльних характеристик стали праці російських фахівців, які безпосередньо стосуються історії совісних судів у власне російських губерніях⁴, а також дослідження з соціальної історії Слобожанщини В.Маслійчука, які значною мірою базуються на матеріалах Харківського совісного суду⁵.

Джерельне підґрунтя статті становлять документи Державного архіву Дніпропетровської області (ДАДО), де частково збереглися матеріали Катеринославського совісного суду. По-перше, це 30 справ самого суду першого етапу його існування (1784–1797 рр.), що відклялися у фондї 467⁶. Їх певною мірою використовували дніпровські дослідники⁷, але розгорнуту характеристику буде подано

² Шандра В. Совісні суди в Україні (остання чверть XVIII – середина XIX ст.). – К., 2011. – 266 с.; *Її ж.* Совісний суд на Правобережній Україні кінця XVIII – першої половини XIX ст.: структура та судові практики // Український історичний журнал. – 2009. – №2. – С.83–96; *Її ж.* Совісні суди останньої чверті XVIII ст. – початку 1860-х рр. в оцінці істориків та правознавців // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип.16. – К., 2009. – С.306–317.

³ Гедьо А.В. Маріупольський грецький суд: історія створення та діяльність. – Донецьк, 2012; *Малишев О.О.* Законодавчі заходи імператора Павла I з питань судівництва на українських землях (1796–1801 рр.) // Правова держава. – Вип.24. – К., 2013. – С.42–51; *Хутько Т.В.* Створення судових органів у Таврійській області у 80-ті – 90-ті роки XVIII ст. // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского: Серия «Юридические науки». – Т.25(64). – №2. – Симферополь, 2012. – С.357–366; *Її ж.* Судова система Таврійської губернії кінця XVIII – першої половини XIX ст.: Автореф. ... канд. юрид. наук. – Х., 2014; *Шевчук А.* Судова влада в Російській імперії першої половини XIX ст.: історіографічний огляд // Волинські історичні записки. – Т.4. – Житомир, 2010. – С.69–81; *Його ж.* Формування дворянського станового суду в українських губерніях Російської імперії // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – 2010. – №1/2. – С.61–69.

⁴ *Воропанов В.А.* Практика совестных судов на Урале и в Западной Сибири в конце XVIII – первой половине XIX вв. // Научный вестник Уральской академии государственной службы. – Вип.2(11). – Екатеринбург, 2010. – С.126–130; *Мигунова Т.Л.* Учреждение совестного суда в России // Вестник Саратовской государственной академии права. – Вип.3. – Саратов, 2008. – С.228–233; *Мхитарян Л.Ю.* Деятельность совестных судов в дореволюционной России (на примере Пермской губернии) // Вестник Пермского университета: Юридические науки. – Вип.1(23). – Пермь, 2014. – С.37–43; *Разумов Е.В.* Становление системы совестных судов в Российской империи // Вестник Чувашского университета. – Вип.3. – Чебоксары, 2014. – С.286–288; *Старикова Н.В.* Совестный суд в судебной системе Екатерины II (по материалам Нижегородской губернии) // Вестник Мининского университета. – Вип.4. – Нижний Новгород, 2013.

⁵ *Маслійчук В.* Дітозгубництво на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст. – Х., 2008; *Його ж.* Насильство в родині на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст. // Соціум: Альманах соціальної історії. – Вип.7. – К., 2007. – С.243–263; *Його ж.* Неповнолітні злочинці в Харківському намісництві: 1780–1796 рр. – Х., 2011.

⁶ Державний архів Дніпропетровської обл. (далі – ДАДО). – Ф.467. – Оп.1.

⁷ *Посулько О.* Використання норм III Литовського статуту у спадкових спрах останньої чверті XVIII ст.

вперше саме у цій статті. По-друге, це два описи архівних справ, втрачених після Другої світової війни. Один із них охоплює 1784–1797 рр. й фіксує 75 позицій⁸; інший – від 1803 по 1855 рр., має записи про 76 справ⁹. Вони не відображають усього комплексу матеріалів, що колись, вірогідно, перебували в архіві саме совісного суду, оскільки більшість уцілілих справ із фонду 467 не фігурують в існуючих описах. Ще в 1904 р. В.Пічета, який за завданням Катеринославської архівної комісії оглядав документи Катеринославського нижнього суду, зауважував про величезні втрати документів¹⁰. Тож мусимо використати те, що можливо.

Цілком виправданим у контексті запропонованої теми вважаємо інтерес до документальних залишків архіву Вознесенського совісного суду, оскільки новостворене Вознесенське намісництво (1795–1796 рр.) було свого роду «відбрунькуванням» від Катеринославського. Туди відправлялася частина чиновників із Катеринослава, передавалися справи, які територіально відносилися до нової адміністративної структури. У державному архіві Миколаївської обл. збереглися 4 справи, об'єднані в окремих фонд 454 «Вознесенський совісний суд», на що вказала й В.Шандра¹¹. Проте опрацювання цього зібрання дозволяє зробити висновок про помилкове визначення фондоутворювача, оскільки лише одна справа належить до совісного суду – №2 про звалтування маленької дитини, де гвалтівник підпадав під юрисдикцію совісного суду (нібито невиліковно хворий із періодичною втратою пам'яті під час нападів). Інші ж справи не мають стосунку до вказаної установи¹².

Крім означених вище джерел, указівки про роботу совісного суду трапляються в документах судових та адміністративних установ, які взаємодіяли з ним. Зокрема у фонді «Катеринославський верхній земський суд» є дві теки, безпосередньо дотичні до совісного суду. Одна – частковий реєстр справ, які надійшли на розгляд до Катеринославського совісного суду у 1784 і 1786 рр., були завершені в 1797 р. та передавалися до Чернігівської губернії, оскільки стосувалися жителів Лівобережної України¹³. Документи другої теки (про неповнолітню з Полтавського повіту, яка позбулася позашлюбної дитини) свідчать, що вирішенням питання займався саме совісний суд¹⁴. Чимало коротких відомостей про Катеринославський совісний суд міститься у великих за обсягом описах втрачених документів намісницького правління.

Південноукраїнські судові установи, які створювалися згідно з актом 1775 р., розпочали свою історію з іменного указу від 30 березня 1783 р. про відкриття

(на судових матеріалах Катеринославського намісництва) // *Scriptorium nostrum*: Електронний історичний журнал. – Вип.2(11). – Херсон, 2018. – С.234–244 [Електронний ресурс]: [http://sn.kspu.edu/files-all/SN%20%E2%84%96%202%20\(11\)%202018.pdf](http://sn.kspu.edu/files-all/SN%20%E2%84%96%202%20(11)%202018.pdf); *Ї ж*. Діяльність органів юстиції на Катеринославщині в останній чверті XVIII – першій половині XIX ст. // *Історія і особистість історика*: Зб. наук. праць, присвячених 60-річному ювілею професора Г.К.Швидько. – Дніпропетровськ, 2004. – С.189–201; *Ї ж*. Поліетнічне населення Південної України останньої чверті XVIII ст. у судових конфліктах // *Феномен мультикультурності в історії України і Польщі*. – Х., 2016. – С.139–145; *Шахрайчук І.А.* Спадкове право України (ретроспективний аналіз). – Дніпропетровськ, 2000; *Яковець Н.* Катеринославський совісний суд кінця XVIII ст.: генеза і напрямки діяльності (за матеріалами ДАДО) // *Грані*. – Вип.3/4. – Дніпропетровськ, 2003. – С.30–33.

⁸ ДАДО. – Ф.1684. – Оп.2. – Спр.876.

⁹ Там само. – Спр.615.

¹⁰ *Пічета В.И.* Несколько слов о состоянии архива Екатеринославского нижнего земского суда // *Летопись Екатеринославской учёной архивной комиссии* / Под ред. А.С.Синявского. – Вип.1. – Катеринослав, 1904. – С.54–61.

¹¹ *Шандра В.* Совісні суди в Україні... – С.239.

¹² Державний архів Миколаївської обл. (далі – ДАМО). – Ф.454. – Оп.1.

¹³ ДАДО. – Ф.375. – Оп.1. – Спр.4.

¹⁴ Там само. – Оп.2. – Спр.20.

Катеринославського намісництва¹⁵. Воно мало величезні розміри, а його місто-центр ще навіть не отримало свого місця перебування. Тимчасово роль губернського міста призначалася Кременчуку.

Сенатським указом від 4 липня 1784 р. на основі донесень регіонального керівництва повідомлялося про початок роботи всіх «присутствених місць» намісництва¹⁶. Дійсно, в описах втрачених фондів ДАДО і в описах совісного та верхнього земського судів зафіксовано, що врочисте відкриття їх відбулося 16 червня 1784 р.¹⁷ Це спростовує твердження В.Шандри, котра, посилаючись на інформацію Д.Яворницького, указала рік реального відкриття суду 1791-й¹⁸. До 1791 р. совісний суд дійсно встиг переїхати до Катеринослава й запис про це в документах здійснено 20 червня 1789 р. Відповідний указ про переведення губернських установ із Кременчука до Катеринослава видано 1 червня 1789 р.¹⁹

Так розпочався перший етап існування Катеринославського совісного суду, який завершився 1797 р. На початку ж XIX ст. відродження його роботи було пов'язано з указом Олександра I від 9 вересня 1801 р., яким поновлювалася судова система катерининських часів із незначними змінами²⁰. У другому описі Катеринославського совісного суду перший запис свідчить про його відкриття 8 січня 1803 р., після чого фіксація справ починається з 1817 р.²¹ Однак є певні сумніви в датуванні.

Місяцеслов за 1802 р. надавав інформацію про відкриття палат цивільного і кримінального суду в тоді ще Новоросійській губернії, але про совісний суд ані тоді, ані в наступні роки не йшлося²². Лише з 1806 р. з'явилася вказівка про наявність у Катеринославській губернії совісного суду під головуванням колезького радника О.Ставровського²³. Запорізький дослідник В.Тлеуш зазначив, що, дійсно, штат Катеринославської губернії було затверджено лише 1806 р. Це обумовлювалося пильною увагою влади насамперед до новостворених Миколаївської й Таврійської губерній, куди було відряджено певну кількість кадрів²⁴.

Політика на згортання діяльності совісних судів чітко проявилася в 1852 р.²⁵, коли їх скасували у 18 губерніях. Остаточо процес завершився 1857 р. В описі справ Катеринославського совісного суду останні записи зроблено за 1855 р., хоча у штатних розписах чиновників на 1856 р. ці службовці були ще заплановані²⁶. Отже інституція існувала досить довгий час, який чітко можна розподілити на два періоди.

Перші троє суддів совісного суду (Ф.Корбе, І.Лорер, Я.Сокологорський), радше призначені, аніж обрані на посади, були з числа «новоприбулих» чиновників.

¹⁵ Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ). – Собрание 1. – Т.21. – Санкт-Петербург, 1830. – №15696.

¹⁶ Там же. – №16028.

¹⁷ ДАДО. – Ф.1684. – Оп.2. – Спр.889. – Арк.1; Спр.876. – Арк.10 зв.

¹⁸ Шандра В. Совісні суди в Україні... – С.42.

¹⁹ ПСЗРИ. – Собр.1. – Т.23. – Санкт-Петербург, 1830. – №16774.

²⁰ Там же. – Т.26. – Санкт-Петербург, 1830. – №20004.

²¹ ДАДО. – Ф.1684. – Оп.2. – Спр.615. – Арк.1.

²² Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве на лето от Рождества Христова 1802. – Санкт-Петербург, 1802. – С.383.

²³ Месяцеслов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1806. – Ч.2. – Санкт-Петербург, 1806. – С.205.

²⁴ Тлеуш В.М. Формування мережі губернських установ Катеринославської губернії у XIX ст. // Грані. – Т.21. – №8. – Дніпро, 2018. – С.85–93.

²⁵ ПСЗРИ. – Собрание 2. – Т.27. – Санкт-Петербург, 1852. – №26396.

²⁶ Адрес-календарь: Общая роспись всех чиновных особ в государстве, 1856. – Ч.2. – Санкт-Петербург, 1856. – С.42.

Їх наступники в XIX ст. вже походили з місцевого дворянства. Перелік і деякі характеристики цих посадовців подано в тексті й додатках до монографії В.Шандри²⁷.

Ефективність роботи Катеринославського совісного суду на першому етапі не в останню чергу вимірюється кількісними показниками. Для підрахунку вірогідного числа розглянутих до кінця 1796 р. справ було взято кількість реально збережених, додано зафіксовані в описі (з 75 записів – саме судових розборів було 60) і згаданому вище реєстрі цивільних справ 1784 та 1786 рр. – 38 і 23 позиції відповідно. Віднявши 1 позицію, що дублювалася, отримуємо 150 справ, які достеменно пройшли через Катеринославський совісний суд за 13 років діяльності до реформи Павла I.

Навіть ці неповні цифри спростовують широко підхоплені істориками²⁸ оцінки, виставлені на початку XIX ст. Г.Вінським, щодо діяльності совісного суду Уфи²⁹. А архівні описи справ Чернігівського, Київського, Харківського совісних судів узагалі нараховують від декількох сотень до декількох тисяч справ і свідчать про досить активну роботу установ в українських губерніях Російської імперії³⁰. Водночас не слід забувати й того, що територія Катеринославського намісництва (потім губернії), попри обшири, мала не таку щільність населення, як Слобідська чи Лівобережна Україна.

Який би відсоток справ із Катеринославського совісного суду не зберігся, ці документи належать до масових джерел і їх включення до цієї групи є якісною, а не кількісною характеристикою³¹. Уніфікація судового розгляду в Російській імперії, стандартизація документів дозволяє порівнювати, зіставляти їх із такими ж з інших регіонів. Втрати джерел ускладнюють точність висновків, а іноді й унеможливають їх із погляду якісно-пропорційних характеристик. Однак це все ж не закриває чимало напрямів досліджень, котрі можуть бути здійснені на основі вцілілих матеріалів.

Вивчення документів інших судових установ Катеринославського намісництва демонструє, що найбільш розповсюдженими були різноманітні журнали засідань, вхідної і вихідної документації, реєстри розпоряджень та ін. Цілком логічно, що такі велися й у Катеринославському совісному суді, оскільки в різних справах є посилення на «виписки з журналів»³².

Коло питань, що перебували у віданні совісного суду, визначалося у ст. 399–402 розділу 26 «Учрежденный для управления губерний Всероссийской империи». Суд уважався інстанцією, рівною кримінальній і цивільній палатам, верхньому земському суду й губернському магістрату. Уже цим підкреслювалася його значущість. Дослідники вважають, що поява у судовій системі саме цієї установи свідчила про спробу Катерини II вийти за межі станового судочинства та створити щось подібне до громадянського, загальностанового правосуддя³³.

У совісному суді вирішувалися як цивільні, так і кримінальні справи. З останніх під його юрисдикцію потрапляли злочини божевільних, неповнолітніх, справи

²⁷ Шандра В. Совісні суди в Україні... – С.73, 201–205.

²⁸ Мадариага И. Россия в эпоху Екатерины Великой / Пер. с англ. – Москва, 2002. – С.462.

²⁹ Записки Г.С.Винского // Русский архив. – Кн.1. – Москва, 1877. – С.99–122.

³⁰ Державний архів Київської області: Анотований реєстр описів. – Т.1: Фонди дорадянського періоду. – К., 2014. – 572 с.; Державний архів Харківської області: Путівник (рукопис). – Х., 2008. – 1022 с.; Центральний державний історичний архів України, м. Києві (ЦДІАК, м. Київ): Список фондів (ф.1894: Чернігівський совісний суд: 1782–1797) [Електронний ресурс]: http://cdiak.archives.gov.ua/spysok_fondiv/

³¹ Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории / И.Н.Данилевский, В.В.Кабанов, О.М.Медушевская, М.Ф.Румянцева. – Москва, 1998. – С.334.

³² ДАДО. – Ф.467. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.9.

³³ Мигунова Т.Л. Административно-судебная и правовая реформа Екатерины Великой: Историко-правовой аспект: Автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. – Владимир, 2008. – С.17.

про ненавмисні злочини. Цитата зі ст. 399 про злочинців, які «более по несчастливому какому ни на есть приключению, либо по стечению различных обстоятельств впали в прегрешения, судьбу их отягчающие выше мер ими содеянного»³⁴, стала однією з найбільш уживаних у вироках совісних судів у кримінальних справах. Складається враження, що іноді такий підхід був дещо спекулятивним. До компетенції цього суду відносилися також справи про чаклунство, оскільки виникали вони через «глупость и невежество»³⁵.

Хоча в одній із новітніх колективних монографій про історію судочинства України вказано, що «компетенція (совісних судів – *О.П.*) передусім зорієнтована на розгляд кримінальних справ» малолітніх³⁶, усе ж ця інституція задумувалася і як ефективна для розв'язання цивільних суперечок, де суд мав виконувати функцію примирення. Якщо спочатку траплялися справи, де одна зі сторін не мала зацікавлення в порозумінні (після безрезультатного розгляду суд змушений був давати пораду судитися «формальним» судом), то вже на другому етапі існування цих установ наголошувалося на попередній згоді обох сторін вирішити свої проблеми саме тут³⁷. Це могли бути справи про розподіл майна, спадку, про фінансові претензії й т. ін. У першій половині XIX ст. уряд упроваджував деякі заходи, котрі мали б заохочувати звертатися саме до цієї інституції, щоб розвантажити інші суди³⁸.

З одного боку, совісні суди прирівнювалися до судових палат, з іншого – фактично виступали судами першої інстанції. Свого часу проф. М.Кноррінг, досліджуючи архів Тульського совісного суду, зауважив відсутність кримінальних справ, ініційованих цією установою³⁹. Те саме можна констатувати і стосовно Катеринославського совісного суду. Кримінальні розгляди в більшості випадків потрапляли сюди з апеляційних установ, хоча могли бути направлені й з нижніх земських судів, нижніх розправ.

Останніми документами у справах про кримінальні делікти були, зазвичай, донесення про виконання вироків. Наприклад, про здійснення покарання у вигляді побиття батогами на місці злочину звітували городничі або нижній земський суд⁴⁰. Неповносправні та психічно хворі передавалися приказам громадського нагляду⁴¹. Про призначення церковної покути (епитимії), про місце і строки її виконання доповідали духовні правління чи Катеринославська духовна консисторія⁴².

У цивільних справах учасники процесу здебільшого самі зверталися до суду, але часто при цьому попередньо пройшовши якісь інстанції. У таких справах совісний суд мав проявляти більшу активність: викликати обидві сторони для пояснень, робити запити до інших установ, з яких слід було отримати додаткові документи.

Упадає в око, що в усій сукупності матеріалів досить значну частину становлять справи з теренів колишньої Гетьманщини. Зрозуміло, тут «спрацьовував» географічний фактор – близькість регіону як до Кременчука, так і до Катеринослава, хоча опис справ совісного суду свідчить, що до нього надсилалися документи навіть із найбільш віддалених повітів – Херсонського, Маріупольського⁴³. Однак, примітно,

³⁴ Положення про губернії. 1775 р. // *Козирев В.* Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.). – Запоріжжя, 1999. – С. 77.

³⁵ Там само.

³⁶ Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку. – С. 189.

³⁷ ПСЗРИ. – Собр. 1. – Т. 30. – Санкт-Петербург, 1830. – № 23579.

³⁸ Там же. – Т. 27. – Санкт-Петербург, 1830. – № 20365; Собр. 2. – Т. 4. – Санкт-Петербург, 1830. – № 2820.

³⁹ *Кнорринг Н.Н.* Очерки по истории Тульского совестного суда в екатерининское время. – Х., 1917. – С. 6, 9.

⁴⁰ ДАДО. – Ф. 467. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 41; Спр. 10. – Арк. 13.

⁴¹ ДАМО. – Ф. 454. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 45.

⁴² ДАДО. – Ф. 467. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 94; Спр. 28. – Арк. 26.

⁴³ Там само. – Ф. 1684. – Оп. 2. – Спр. 876. – Арк. 4, 5 зв.

що з лівобережних територій було більше цивільних справ, орієнтованих на примирення, розсуд «по совісті». Серед тих, що збереглися, документи з Кременчуцького, Полтавського, Хорольського, Костянтиноградського, Олександрівського повітів. Невипадково дослідники вбачають певну спорідненість по суті совісного і звичного для жителів Гетьманщини третейського суду.

Перебування частини лівобережних територій у складі Катеринославського намісництва зумовлювало використання судом ширшого кола правових джерел. У ст. 397 «Учреждений для управления губерний Всероссийской империи» проголошувалося, що совісні суди судять, як й інші, «по законам», але визначальними для них мають стати «человеколюбие, [...] отвращение от угнетения»⁴⁴. Тобто на першому місці все ж була вимога законності. Натомість для повітів, котрі відійшли від колишньої Гетьманщини, діяв дозвіл у сфері цивільного права спиратися на положення Литовського статуту 1588 р. та магдебурзького права⁴⁵. Іноді в паперах суду зустрічається посилання на відповідний указ Сенату⁴⁶. У документах із цієї частини намісництва спостерігається широке звернення й цитування артикулів статуту. Зазвичай це відображалось у «мнениях» нижчих судових установ, у «прошениях» учасників процесу на ім'я правителя намісництва або імператриці. Іноді навіть стосовно кримінальних правопорушень залучалися положення «малоросійського», «статутного» права. Наприклад, у справах про дітовбивство («дітозгубництво»), де апелювали до відповідних норм «Соборного уложення» та Військового статуту, згадували й арт. 60 про незаконнонароджених дітей із розд. 11 Литовського статуту⁴⁷, який передбачав смертну кару за такий злочин⁴⁸. Також наявне широке використання характерної термінології, особливо в документах спадкових, майнових спорів. Повсякчас зустрічаються терміни «віно», «вивінена», «материста частина», «материзна», «сим квитую», «увязчий лист»⁴⁹.

Розглянемо детальніше вцілілі документи Катеринославського совісного суду першого етапу існування. Із 30 справ 11 становлять конфлікти за спадщину (36,7%). Ще 7 справ (убивства, шахрайство, боргові непорозуміння) стосувалися дорослих людей. У всіх інших (12 випадків – 40%) звинуваченими були неповнолітні. В основному з цими справами корелюється й опис втрачених документів: із 60 справ 21 (35%) про неповнолітніх злочинців (імовірно, і більше, але деякі записи не дають можливості встановити вік підсудного). Злочини неповнолітніх зі збережених документів такі: бивства (неумисні) та співучасть в умисних (знання про них), дітозгубництво, зівалтування (притому випадок такий, що як злочинець, так і жертва неповнолітні), крадіжки, використання фальшивих грошей. Опис втрачених справ додає ще такі варіанти правопорушень, як підпали, розпуста⁵⁰.

Неповноліття тривалий час не мало чіткого визначення. На особливості трактування «малолітства», «неповноліття» вказують В.Маслійчук, І.Сердюк⁵¹, російські

⁴⁴ Положення про губернії. 1775 р. – С.77.

⁴⁵ ПСЗРИ. – Собр.1. – Т.20. – Санкт-Петербург, 1830. – №14609.

⁴⁶ ДАДО. – Ф.467. – Оп.1. – Спр.9. – Арк.83.

⁴⁷ Статуту Великого князівства Литовського: У 3 т. – Т.ІІІ: Статут Великого князівства Литовського 1588 р.: У 2 кн. – Кн.2. – Одеса, 2004. – С.303.

⁴⁸ ДАДО. – Ф.467. – Оп.1. – Спр.9. – Арк.84; Ф.375. – Оп.2. – Спр.20. – Арк.106.

⁴⁹ *Посунько О.* Використання норм ІІІ Литовського статуту у спадкових спорах останньої чверті XVIII ст. ... – С.238.

⁵⁰ ДАДО. – Ф.1684. – Оп.2. – Спр.876. – Арк.2, 7 зв.

⁵¹ *Маслійчук В.* Вік дорослішання: початок повної кримінальної відповідальності в Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст. // Український історичний журнал. – 2010. – №2. – С.38–42; *Сердюк І.* Маленький дорослий: Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст. – К., 2018. – С.42–75.

дослідники історії права⁵². Проблема ускладнюється тим, що розуміння меж до-рослішання залежало від різних обставин, традицій. У Російській імперії саме у XVIII ст. влада неодноразово зверталася до цього питання. В останній чверті століття часто посилалися на закон від 26 червня 1765 р., який у кримінальних справах установлював вік настання повної відповідальності з 17 років і проводив певну градацію всередині вказаної вікової групи⁵³. У документах Катеринославського совісного суду зустрічається апеляція й до 18 років як віку повноліття⁵⁴.

Зазвичай довідки про вік готували духовні правління, але часто з різних причин вони не могли надати потрібної інформації. Тому іноді можна лише констатувати факт малолітства злочинця, спираючись на характеристику суду. Поширеним варіантом зловживання віковими перевагами стало залучення неповнолітніх до злочинних діянь. Відповідно, бачимо дітей, звинувачених у не зовсім притаманних їм злочинах: фальшування грошей, крадіжка поштових грошей чи бочки вина, підпал поміщицького маєтку⁵⁵.

Упродовж першої половини XIX ст. законодавець неодноразово звертався до цього питання, реагуючи на апеляційні справи, що потрапляли до Сенату. Урешті-решт 1850 р. вийшов указ, згідно з яким малолітніми вважалися діти до 14 років і їхні справи залишилися в компетенції совісних судів. Якщо вони були залучені до злочину дорослих, то совісний суд надавав висновок про те, «с разумением ли действовал малолетний»⁵⁶.

З огляду на традиції і принципи існування патріархального суспільства, у конфлікті «батьки – діти» держава була на боці батьків, голови родини – у конфлікті «чоловік – дружина». Наприклад, у фонді Катеринославського совісного суду є дві (з 30 збережених) справи про сімейне насильство з боку чоловіків. У таких випадках ішлося не про вікові переваги, але пом'якшувальним фактом стало визнання одного з них, Давида Куриленка з Полтавського повіту, божевільним⁵⁷. В іншому випадку – Потапа Носа з Кременчуцького повіту – суд дійшов висновку про ненавмисність убивства. «Божевільний» Куриленко бив вагітну дружину «ногами и кулачем» так, що вона передчасно народила мертву дитину, на якій лікар теж відзначив сліди від побиттів⁵⁸. А Нос зізнався, що бив дружину у живіт, викинув у сні, де та й померла. Водночас він ставив під сумнів свою причетність до смерті, наполягаючи на версії отруєння напередодні на ярмарку у Кременчуці⁵⁹.

Не дивно, що М.Кноррінг зауважив про загалом більш лояльну позицію в покараннях із боку совісного суду порівняно з судами першої інстанції⁶⁰. Гуманні ідейні настанови доби Просвітництва, спрямовані на втілення принципів «чоловіколюбия», насправді часто ставали прикриттям для неправомірної поблажливості. Справи Катеринославського суду лише підтверджують такі ж факти з інших

⁵² *Бабкова Г.* «По несовершеннолетству лет...»: малолетние преступники в пенитенциарной системе России XVIII в. [Електронний ресурс]: https://www.perspektivia.net/publikationen/vortraege-moskau/babkova_kinderkriminalitaet; *Храмова И.С.* Уголовная ответственность несовершеннолетних в России в период абсолютизма: Автореф. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2007. – 26 с.

⁵³ ПСЗРИ. – Собр.1. – Т.17. – Санкт-Петербург, 1830. – №12424.

⁵⁴ ДАДО. – Ф.467. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.37.

⁵⁵ Там само. – Ф.1684. – Оп.2. – Спр.876. – Арк.2 зв., 8, 10.

⁵⁶ ПСЗРИ. – Собр.2. – Т.25. – Санкт-Петербург, 1851. – №24633.

⁵⁷ ДАДО. – Ф.467. – Спр.15. – Арк.1–2.

⁵⁸ Там само. – Арк.6 зв.

⁵⁹ Там само. – Спр.28. – Арк.10.

⁶⁰ *Кнорринг Н.Н.* Очерки по истории Тульского совестного суда... – С.11.

регіонів⁶¹, коли «божевіллям» виправдовували завдання тяжких тілесних ушкоджень чи вбивство.

Більшість цивільних справ із фонду 467 ДАДО також відносяться до території колишньої Гетьманщини. Деякі надзвичайно цікаві, оскільки демонструють уявлення про совісне судочинство людьми тієї доби. Зокрема справа першого предводителя дворянства Катеринославської губернії Костянтина Лалоша та його пасинка Олександра Остроградського з приводу успадкування майна Марфи Іванівни Лалош (Остроградської в першому шлюбі)⁶². Три роки у Градізькому повітовому суді тривав безплідний розгляд претензій Лалоша, у зв'язку з чим він писав, що «принужденным себя нашёл к удобнейшему окончанию сих дел прибегнуть к совестному суду»⁶³. Його візаві натомість інакше бачив можливості совісного суду, зазначаючи: «По одним искам двум судопроизводствам быть по законам не должно, следственно и являтся мне в совестный суд, которого должность в гражданских делах состоит в том единственно, чтобы примирять тех только спорящихся, кои просьбою прибегают к разбирательству оногo суда, не следовало»⁶⁴. Згодом він остаточно підтвердив небажання розгляду справи у цій інстанції.

У деяких випадках процес у совісному суді й не набирив обертів, оскільки один з учасників відразу виказував свою позицію. Наприклад, поручик С.Старухін на майновий позов своєї сестри відверто заявив, що «во оном суде производства иметь не желаю [...] готов формально отвечать»⁶⁵. Катеринославський суд прореагував відповідно: якщо, мовляв, бажання однієї з процесуальних сторін відсутнє, «то суду до той их распри дела нет»⁶⁶.

Коли ж дві сторони знаходили порозуміння, то справи про примирення могли вирішитися досить швидко. Так, упродовж вересня 1787 р. залагодився конфлікт між жителями Кременчуцького повіту майоршею А.Волковою й вахмістром Широковським із приводу оренди останнім хутора. У підсумковій угоді дві сторони заявляли, що вони «предложенным от Екатеринославского совестного суда средством помирились»⁶⁷.

Другий етап функціонування Катеринославського совісного суду мав свої особливості. Незважаючи на недостатню матеріальну зацікавленість посадою, деякі судді цієї установи прослужили не одну каденцію: Н.Андреев, Ф.Франк, А.Яковлев, О.Захар'їн⁶⁸. Серед них були й доволі відомі в місті та губернії особи: лікар К.Роде, предводитель дворянства Ф.Франк⁶⁹. Ці люди у своїй діяльності справді керувалися сумлінням, але все ж, як і раніше, фактично всі судді не мали юридичної освіти.

Відновивши совісні суди, влада періодично уточнювала їх компетенцію і правила роботи. Так, у 1805 р. іменним указом наказувалося кримінальні справи з совісних судів обов'язково передавати на ревізію в губернську канцелярію. У випадку, коли губернатор не погоджувався з рішенням суду, він мав через міністра юстиції доповісти у Сенат⁷⁰.

⁶¹ Маслійчук В. Неповнолітні злочинці... – С.100

⁶² Посушко О. Перший предводитель катеринославського дворянства К.Лалош: сюжети до біографії крізь призму судового процесу // *Universum Historiae et Archaeologiae*. – Т.1(26). – Вип.1/2. – Дніпро, 2018. – С.14–22.

⁶³ ДАДО. – Ф.467. – Оп.1. – Спр.13. – Арк.36.

⁶⁴ Там само. – Арк.47.

⁶⁵ Там само. – Спр.4. – Арк.4.

⁶⁶ Там само. – Арк.5.

⁶⁷ Там само. – Спр.7. – Арк.22.

⁶⁸ Шандра В. Совісні суди в Україні... – С.202–203.

⁶⁹ Історія міста Дніпропетровська / За наук. ред. А.Г.Болебруха. – Дніпропетровськ, 2006. – С.121.

⁷⁰ ПСЗРИ. – Собр.1. – Т.28. – Санкт-Петербург, 1830. – №21777.

Уявлення про діяльність Катеринославського совісного суду в першій половині XIX ст. дають лише скупі відомості другого опису втрачених справ. Із 64 зафіксованих судових розглядів – 16 (25%) становлять позови батьків на дітей; 13 (20,3%) випадків затримання осіб «за неимение письменного вида»; 11 (17,2%) справ малолітніх (ті, де це точно відомо)⁷¹. Як бачимо, справ неповнолітніх суттєво поменшало.

Превалювання конфліктів «батьки – діти» виявилось наслідком розширення компетенції совісного суду на початку XIX ст. Прецедентом стали численні звернення ображених батьків зі скаргами на «неповиновение» дітей, їх недостойну поведінку, суперечки за майно. В.Шандра вважає, що певний вплив на імператора Олександра I справила практика роботи великої кількості мирових судів у Царстві Польському, що «замирювали» подібні конфлікти⁷².

Серед тих, хто звертався до Катеринославського суду, присутні всі категорії вільного населення: казенний селянин, чоловік «из рабочих», поручик і радниця, 4 міщан, поміщиця, 2 дворян і стосовно 4 осіб немає вказівок на їх соціальний стан (усього 15 звернень). Подекуди в назвах справ виражався й характер образ: нащадок завдає «глубокие обиды», «ведёт развратную жизнь», є також «неповиновение дочерей»⁷³.

Із матеріалів з історії Катеринославщини невідомо, чим завершувалися такі справи. Але опубліковані протоколи Державної ради при височайшому дворі (1801–1810 рр.), де на найвищому рівні обговорювалися проблеми непорозуміння між батьками та дітьми, загалом надають можливість зрозуміти практику їх вирішення. Стосовно осіб чоловічої статі це могло бути й рішення про віддачу у солдати⁷⁴, але в більшості випадків передбачалося направлення таких нащадків у «смирительные дома»⁷⁵, що відповідало нормам «Учреждений для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р.⁷⁶ Наскільки ефективними виявлялися ці покарання, надто з огляду на дефіцит таких закладів у державі, сказати складно.

Діяльність Катеринославського совісного суду (переважно в перший період) красномовно ілюструє деякі особливості «українського» функціонування цієї установи якраз на певному контрасті різних територій усередині намісництва. Судовим розглядам із повітів колишньої Гетьманщини притаманні такі характеристики: жителі вказаних територій демонстрували доволі непогану обізнаність із нормами майнового права, яке ґрунтувалося на Литовському статуті; повагу до письмових свідчень, що його підтверджували. На тлі загальної ситуації в Південній Україні, яка перебувала у стані перерозподілу земельних ресурсів, вражали приклади володіння документами на землю в декількох поколіннях⁷⁷. З урахуванням того, що поміщики часто мали нерухомість у різних повітах Катеринославщини, так чи інакше з правовими традиціями Лівобережжя знайомилися й новоприбулі дворяни. Ще одна особливість – активне залучення адвокатів (повірених). Можна відзначити також досить високу господарську активність

⁷¹ ДАДО. – Ф.1684. – Оп.2. – Спр.615. – Арк. 1–8.

⁷² Шандра В. Совісні суди в Україні... – С.37.

⁷³ ДАДО. – Ф.1684. – Оп.2. – Спр.615. – Арк.1, 2 зв., 6.

⁷⁴ Архив Государственного совета. – Т.3: Царствование императора Александра 1-го (1801–1810). – [Ч.2]. – Санкт-Петербург, 1878. – С.1105.

⁷⁵ Там же. – С.578.

⁷⁶ Положення про губернії. 1775 р. – С.71.

⁷⁷ ДАДО. – Ф.467. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.11–11 зв.

жіноцтва, що часто відстоювалася через суд⁷⁸. Указані обставини, плюс значна кількість чиновників, які вийшли з канцелярій Гетьманщини і Слобожанщини⁷⁹, «просували» ці впливи на південь.

Одна з причин слабкої ефективності совісних судів полягала у відсутності чіткої й цілісної концепції їх ролі та компетенції. З органу, який міг би швидкими темпами вирішувати цивільні справи на основі примирення, вони дедалі більше в XIX ст. перетворювалися на структури з розмитими моралізаторськими функціями, що особливо виявлялося у справах про родинні конфлікти. Так само невластивим для совісного суду стало зобов'язання розбиратися з волоцюгами, особами «без письменного вида», навіть якщо йшлося про неповнолітніх.

Усе це нівелювало позитивні якості інституції, які знаходили відгук серед населення: участь суспільства у виборах членів суду, спрямованість на швидке вирішення проблем, опертя не лише на закони, але й на здоровий глузд. Проте загальна криза системи судочинства в державі не могла оминати й совісні суди. Тому їх ліквідація у середині XIX ст. стала вже вимогою часу.

REFERENCES

1. Babkova, G. [2010]. «*Po nesovershenstvu let...»*: *maloletnie prestupniki v penitentsiarnoj sisteme Rossii XVIII v.* Retrieved from: https://www.perspektiva.net/publikationen/vortraege-moskau/babkova_kinderkriminalitaet [in Russian].
2. Bielaia, O. (Comp.), Kamenieva, S. (Ed). [2014]. *Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti: Anotovani reiestr opysiv, 1: Fondy doradianskoho periodu*. Kyiv: Derzhavna arkhivna sluzhba Ukrainy. [in Ukrainian].
3. Bolebrukh, A. (Ed). [2006]. *Istoriia mista Dnipropetrovska*. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].
4. Danilevskij, I.N., Kabanov, V.V., Medushevskaja, O.M. & Rumiantseva, M.F. [1998]. *Istochnikovedenie: Teoria. Istoria. Metod. Istochniki rossijskoj istorii*. Moskva. [in Russian].
5. Hedio, A.V. [2012]. *Mariupolskyi hrets'kyi sud: istoriia stvorennia ta diialnist*. Donetsk: DonNU. [in Ukrainian].
6. Khutko, T.V. [2012]. Stvorennia sudovykh orhaniv u Tavriiskii oblasti u 80-ti – 90-ti rr. XVIII st. *Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V.I.Vernadskogo. Serija «Yuridicheskie nauki»*, 25[64], 2, 357–366. [in Ukrainian].
7. Kozyriev, V.K. (Ed.). [1999]. Polozhennia pro hubernii. 7 hrudnia 1775 r. *Materialy do istorii administratyvnoho ustroiu Pivdennoi Ukrainy [druga polovyna XVIII – persha polovyna XIX st.]*, 4–90. Zaporizhzhia. [in Ukrainian].
8. Madariaga, I. [2002]. *Rossija v epokhu Ekateriny Velikoj*. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie. [in Russian].
9. Malyshev, O.O. [2013]. Zakonodavchi zakhody imperatora Pavla I z pytan sudivnytstva na ukrainskykh zemliakh (1796–1801 rr.). *Pravova derzhava*, 24, 42–51. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V.M.Koretskoho NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
10. Masliichuk, V. [2008]. *Ditozhubnytstvo na Livoberezhnii ta Slobidskii Ukraini u druhii polovyni XVIII st.* Kharkiv: Kharkivskiy muzei pryvatnoi sadyby. [in Ukrainian].
11. Masliichuk, V. [2007]. Nasylstvo v rodyni na Livoberezhnii ta Slobidskii Ukraini u druhii polovyni XVIII st. *Sotsium*, 7, 243–263. [in Ukrainian].
12. Masliichuk, V. [2010]. Vik doroslishannia: pochatok povnoi kryminalnoi vidpovidalnosti v Livoberezhnii ta Slobidskii Ukraini u druhii polovyni XVIII st. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2, 38–42. [in Ukrainian].
13. Masliichuk, V. [2011]. *Nepovnoiltni zlochyntsi v Kharkivskomu namisnytstvi: 1780–1796 rr.* Kharkiv: Kharkivskiy muzei pryvatnoi sadyby. [in Ukrainian].
14. Mkhitarian, L.Yu. [2014]. Deiatelnost sovestnykh sudov v dorevoljutsionnoj Rossii [na primere Permskoj gubernii]. *Vestnik Permskogo universiteta: Yuridicheskie nauki*, 1[23], 37–43. [in Russian].
15. Migunova, T.L. [2008]. *Administrativno-sudebnaja i pravovaja reforma Ekateriny Velikoj: Istoriko-pravovoj aspekt*. Vladimir. [in Russian].
16. Migunova, T.L. [2008]. Uchrezhdenie sovestnogo suda v Rossii. *Vestnik Saratovskoj gosudarstvennoj akademii prava*, 3, 228–233. [in Russian].
17. Pankiev, O.S. (Comps.). [2011]. *Hrupovi formuljarni spysky chynovnytstva Novorosijskoi hubernii za 1798 r.* Zaporizhzhia. [in Ukrainian, in Russian].
18. Posunko, O. [2004]. Diialnist orhaniv yustytii na Katerynoslavshchyni v ostannii chverti XVIII – pershii polovyni XIX st. *Istoria i osobystist istoryka: Zb. nauk. prats, prysviachenykh 60-richnomu yuvileiu profesora H.K.Shyvdko*, 189–201. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].
19. Razumov, E.V. [2014]. Stanovlenie sistemy sovestnykh sudov v Rossijskoj imperii. *Vestnik Chuvashskogo universiteta*, 3, 286–288. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/v/stanovlenie-sistemy-sovestnykh-sudov-v-rossijskoj-imperii> [in Russian].

⁷⁸ Посушко О. «...В рассуждении женскаго полу моего неудобно...»: Захист майнових інтересів жінок у судах Катеринославського намісництва у 80–90-х рр. XVIII ст. // Соцдум: Альманах соціальної історії. – Вип.13/14. – К., 2017. – С.218–238.

⁷⁹ Групові формулярні списки чиновництва Новоросійської губернії за 1798 р. / Упор. О.С.Панкеев. – Запоріжжя, 2011. – С.18–96.

20. Shakhraichuk, I.A. (2000). *Spadkove pravo Ukrainy (retrospektyvnyi analiz)*. Dnipropetrovsk: DNU. [in Ukrainian].
21. Shandra, V. (2009). Sovisnyi sud na Pravoberezhnii Ukraini kintsia XVIII – pershoi polovyny XIX st.: struktura ta sudovi praktyky. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2, 83–96. [in Ukrainian].
22. Shandra, V. (2009). Sovisni sudy ostannoï chverti XVIII st. – pochatku 1860-kh rr. v otsintsï istorykiv ta pravoznavtsiv. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.*, 16, 306–317. [in Ukrainian].
23. Shandra, V. (2011). *Sovisni sudy v Ukraini (ostannia chvert XVIII – seredyna XIX st.)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
24. Shevchuk, A. (2010). Formuvannia dvorianskoho stanovoho sudu v ukrainskykh huberniakh Rosiiskoi imperii. *Istoriia. Filosofiia. Relihiieznavstvo*, 1/2, 61–69. [in Ukrainian].
25. Shevchuk, A. (2010). Sudova vlada v Rosiiskii imperii pershoi polovyny XIX st.: istoriohrafichnyi ohliad. *Volynski istorychni zapysky*, 4, 69–81. [in Ukrainian].
26. Starikova, N.V. (2013). Sovestnyj sud v sudebnoj sisteme Ekateriny II [po materialam Nizhegorodskoj gubernii]. *Vestnik Mininskogo universiteta*, 4. [in Russian].
27. Tlieush, V.M. (2018). Formuvannia merezhi hubernskykh ustanov Katerynoslavskoi hubernii u XIX st. *Hhrani*, 21, 8, 85–93. [in Ukrainian].
28. Usenko, I.B. [Ed.]. (2014). *Sudova vlada v Ukraini: istorychni vytoky, zakonmirnosti, osoblyvosti rozvytku*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
29. Voropanov, V.A. (2010). Praktika sovestnykh sudov na Urale i v Zapadnoj Sibiri v kontse XVIII – pervoj polovine XIX vv. *Nauchnyj vestnik Uralskoj akademii gosudarstvennoj sluzhby*, 2(11), 126–130. [in Russian].
30. Yakovets, N. (2003). Katerynoslavskiy sovisnyi sud kintsia XVIII st.: heneza i napriamky diialnosti [za materialamy DADO]. *Hhrani*, 3/4, 85–93. [in Ukrainian].

Olha Posunko

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Docent,
Head of Department of History of Ukraine,
Oles Honchar Dnipro National University
(Dnipro, Ukraine), olgaposunko70@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7250-9696>

Katerynoslav Conscientious Court (1784–1855): The Stages and Features of Activity

Abstract. The purpose of the article is to reconstruct and analyze the main stages and features of the Katerynoslav Conscientious Court (1784–1855). The research methodology is based on the principles of historicism, scientificity and objectivity. Comparative-historical, analytical-synthetic methods, methods of scientific criticism of sources; interdisciplinary approach were used. **Scientific novelty.** Based on the researched sources, a significant part of which was first introduced to scientific circulation, the work and specifics of the Katerynoslav Conscientious Court were characterized. This regional plot complements existing studies on the history of such institutions in Ukraine; clarifies the positions established in the historiography on the chronology of events; extends the idea of the possibilities of source complexes on a given topic. **Research results.** It was established that the Katerynoslav Conscientious Court began its activity in 1784. On the example of the differences of civil proceedings for certain ethnic groups of the region, for the lands of the former Hetmanshchyna, part of which was a part of the Katerynoslav governorship (1783–1796), not only the territorial but also the cultural and legal mosaic of the region was revealed. It is noted that at the first stage of the existence of the Katerynoslav Conscientious Court (until 1797), its leaders were more likely to be appointed than elected from among the local nobility. They were forced to rely not only on "conscience" and Russian law, but also on the norms of the Lithuanian Statute of 1588 and Magdeburg Law. The imposition of non-specific functions on the conscientious courts in the first half of the 19th century gradually leveled off the positive potential laid down in the educational idea of their creation. The possibility of one of the parties to refuse to hear the case in a conscientious court, the lack of a conscious juvenile policy of the state and its provision made this institution, along with the whole judicial system, ineffective and destined to liquidation. **Prospects for further studies.** The considerable potential of materials of the Katerynoslav Conscientious Court in the study of the social history of the region, in highlighting the problem of incorporation of the population of the region into the imperial society through unification of the law and the judicial system was emphasized.

Keywords: Katerynoslav governorship, judicial reform of 1775, conscientious court, Southern Ukraine.